

CENTRUM VOOR INDUSTRIËLE ARCHEOLOGIE

MEDEDELINGEN

Inleiding

Gebouwen en landschappen

A. Linters : De hangbrug te Bazel (ca. 1820)

De jeneverstokerij Theunissen te Hasselt

De bescherming van het industrieel-archeologisch patrimonium.

J.F. De Schepper : Het wettelijk beschermen van gebouwen en landschappen

Geschreven, gedrukt en iconografisch bronnenmateriaal

C. Roose : Het fonds «Gevaarlijke en ongezonde gebouwen» : een belangrijke bron voor industriële archeologie

Werkzaamheden van het Centrum voor Industriële Archeologie

De inventarisatiefiche

Jaarlijks colloquium

Het Centrum en het Europees jaar voor het bouwkundig erfgoed (1975)

Inhoud van het franstalige nummer

eerste jaargang — nr. 1 — januari 1975 — driemaandelijks

redactiesecretariaat : koninklijke bibliotheek albert I — afdeling kaarten en plans
keizerslaan 4 - 1000 brussel

INLEIDING

Het is een gemeenplaats geworden te beweren dat de industriële Archeologie een geslaagde doorbraak heeft gemaakt in België. De campagne van drie dames, met name : Marinette Bruwier, Anne Meurant en Christiane Piérard, voor het behoud en een betere kennis van het monumentale Grand-Hornucomplex, heeft het publiek warm gemaakt voor deze jonge wetenschap. De Grand-Hornu betekent voor België immers zowat hetzelfde als de Dorische zuilengalerij van het Londense Euston-station voor Groot-Brittannië. Hij heeft eveneens een nieuwe interesse van het publiek ontlokt en blootgelegd, voor een facet van 's lands bezit aan monumenten dat tot dan toe nauwelijks bekend was.

Natuurlijk werd die belangstelling gewekt door het baanbrekend werk van enkelingen. In dit eerste nummer wil ik de namen in herinnering brengen van ridder Vierendeels, René Evrard en Jacques Breuer. De kringen waarin zij bij ons en in het buitenland gehoor vonden waren ongetwijfeld beperkt, doch zij zijn het die de eerste stap hebben gedaan. Het grote succes dat de industriële Archeologie momenteel kent, valt gelukkig samen met de poging om er een wetenschappelijke diepgang aan te geven. Wijlen Jan Dhondt was de eerste die in zijn seminarie Hedendaagse Geschiedenis een werkgroep industriële Archeologie instelde. In de Leuvense katholieke universiteit werd een eerste verhandeling aan een industrieel-archeologisch onderwerp gewijd : het was een werk van de heer François Roelants du Vivier over de *Les ateliers et la cité du Grand Hornu de 1820 à 1850. Un exemple d'urbanisme industriel à l'aube du machinisme*. Aan de universiteiten van Brussel, Antwerpen en Luik tekent zich ook reeds een duidelijke belangstelling af. Het succes van het eerste Colloquium over industriële Archeologie dat in de Rijksuniversiteit te Mons en in de Grand-Hornu op 26 en 27 mei 1973 werd gehouden, heeft dat bewezen.

Dit succes kwam voor de initiatiefnemers onverwacht aan; het heeft hun gesterkt in hun overtuiging dat de *tijdsgeest* hun speurwerk gunstig gezind is en zette hen ertoe aan hun opzoekingen te structureren.

Het was, en is nog steeds, hun bedoeling zo methodisch en nauwgezet mogelijk tewerk te gaan. Andere vormen van archeologie, namelijk de prehistorische, Gallo-Romeinse, Merovingische, Middeleeuwse en post-Middeleeuwse, strekten hun daarbij tot voorbeeld; deze hebben de jongste decennia in ons land een markante opgang gemaakt, ondermeer door de verfijning en de uitbreiding van de methodiek.

Het is voorts ook steeds de bedoeling geweest de eigen identiteit van de industriële Archeologie vast te leggen. De industriële Archeologie is geen historische aardrijkskunde en ook niet uitsluitend landschapbeschrijving, al spelen de menselijke aardrijkskunde en de studie van de landschapvorming uiteraard een zeer belangrijke rol bij de intellectuele

vorming van haar beoefenaars. De industriële Archeologie is geen onderdeel van de geschiedenis van de burgerlijke bouwkunde, al is het ook weer waar dat een goede kennis van de achttiende- en negentiende-eeuwse architectuur en van haar evolutie een beter inzicht in de industriële Archeologie verschaft. Het is ook geen specifieke iconografie die ten dienste van de economische en sociale geschiedenis behoort te worden gesteld, zoals sommigen het wel eens zouden willen. Het is een vorm van archeologie die zijn eigen problematiek en taken heeft: inventarisering van belangrijke plaatsen of gebouwen (waarvan mevrouw Marie Nisser een knap voorbeeld heeft geleverd voor wat de papierfabrieken in Zweden betreft), beschrijving, typologie van gebouwen (waar het pionierswerk door Duitsers zoals Bernhard en Hilla Becher, Heinrich Schönberg en Jan Werth werd verricht), opzoeken indien nodig (zoals in Engeland en de Verenigde Staten reeds werd gedaan), toepassing van de archeologie van uit de lucht (hier was het een Belg, de heer Charles Léva, die ongetwijfeld als eerste de mogelijkheden inzag van deze techniek, waarmee andere archeologen reeds flink werden geholpen).

Aan al deze taken werd gedacht toen enkele maanden geleden een Centrum voor Industriële Archeologie werd opgericht, waarvan de zetel in de Koninklijke Bibliotheek Albert I is gevestigd (afdeling Kaarten en Plans). Onder bescherming van het Gemeentekrediet van België en van de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid (NMKN) kon het Centrum twee jonge vorsers, met name de heren Adriaan Linters en François Roelants du Vivier, met inventariseringswerk belasten waarvan de resultaten niet onaanzienlijk zijn; voorts bereidt het een tentoonstelling voor die eind 1975 te Brussel wordt georganiseerd. Vandaag houdt het dit informatie- en contactbulletin boven de doopvont.

Het is mij een waar genoegen dit blad thans aan het publiek voor te stellen.

Georges van den Abeelen.

GEBOUWEN EN LANDSCHAPPEN

DE HANGBRUG TE BAZEL

De eerste ijzeren hangbrug (1) (horizontaal brugdek, hangend aan kabels of vakwerk, dat door een aantal torens — afhankelijk van de te overspannen afstand — wordt gedragen) werd in 1796 door de Amerikaan James FINLEY ontworpen: het ging hier om een brug die de weg van Union Town naar Greenborough over de Jacon Creek moest voeren; de overspanning bedroeg 21,33 m. In 1801 liet hij zijn systeem patenteren (2).

(1) Alhoewel reeds in 1668 in China melding gemaakt wordt van een systeem van hangbrug.

(2) Cfr. J. BOT en Prof. Ir. R.J. FORBES (red.), *Eerste Nederlandse Systematische ingerichte Encyclopaedie*, Amsterdam, 1950, dl. IX, p. 576.

Deze eerste hangbruggen waren opgehangen aan smeedijzeren *stangen of kettingen*, een procédé dat we bv. in 1836 nog terugvinden in de door J. Dredge gebouwde Victoria-bridge (Bath). De constructie maakte echter reeds in 1815 een sprong voorwaarts, toen ontdekt werd dat tot draad getrokken ijzer aan een veel hogere «trek»-belasting kon weerstaan.

Van het eerste type vonden we een exemplaar in Bazel, over de parkvijver van het kasteel «Wissekerke» (eigendom van burggraaf Vilain XIII). Deze sierlijke hangbrug geldt als de oudste van België. Hoogstwaarschijnlijk is deze visie de juiste, en, méér nog : vermoedelijk gaat het hier om één van de — zoniet *dé* — oudste van het continent.

Een zuivere datering kon nog niet vastgesteld worden. De data welke in diverse publicaties gegeven worden, liggen alle tussen 1820 en 1825 (3). Wij hadden gehoopt een oplossing te vinden in het archief van Vilain XIII (4), doch dit liep op een teleurstelling uit.

Wat wel vast staat is dat de brug in kwestie ontworpen werd door de *ingénieur VIFQUIN* (° Doornik, 1789). Deze was leerling van Durand aan de Ecole Polytechnique de France, en werd — na een carrière als artillerie-kapitein in het Napoleontisch leger — door Willem I aangesteld als *hoofdingenieur van waters en bossen*. In deze functie werd hij o.m. belast met het opstellen van een project voor het monument te Waterloo (1819), met de bouw van het hospitaal te Tienen en de Willemspoort te Brussel; aan deze stad zou hij later nog talloze verfraaiingen aanbrenge (o.a. de Paleisstraat te Schaarbeek, een plan van de lanen rond de stad, ...). Van zijn hand zijn een groot aantal rapporten over spoorwegprojecten, evenals een belangrijk werk betreffende «*Les Voies navigables en Belgique*» (Bruxelles, 1844); het kanaal Pommerœul-Antoing en Brussel-Charleroi werden door hem ontworpen (5).

Zijn brug in Bazel munt uit door een sobere, maar sierlijke vormgeving. Aan weerszijden van de parkvijver liet Vifquin twee bakstenen-en-arduinen bruggehoofden oprichten, welke als basis dienen voor (aan weerszijden) twee eenvoudige neo-gotische kolonnen in smeedijzer (2 m. hoog); deze zijn onderling verbonden door twee, met een siermotief aan elkaar bevestigde ijzeren staven. Aan één zijde werd tevens een versiering in smeedwerk en een fraai toegangspoortje voorzien.

(3) In 1820 volgens Pr. M. JANSSENS C.SS.R., *Bazel in 't Zoete Waesland*, Leuven, 1948, p. 41; in 1824 volgens Ph. VANDER MAELEN, *Dictionnaire géographique de la Flandre Orientale*, Bruxelles, 1834, p. 20; 1825 wordt opgegeven door Fr. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen. — Derde Reeks. Arrondissement St. Niklaas*, Gent, 1877, dl. I, p. 35, en ook door J. VAN OVERSTRAETEN, *Gids voor Vlaanderen*, VTB, 1965, p. 77.

(4) R.A. Gent.

(5) Cfr. Eug. DE SEYN, *Dictionnaire biographique des Sciences, des Lettres et des Arts en Belgique*, Bruxelles, 1936, pp. 1141-1142; en : *Biographie du Hainaut*, dl. II, Eng-hien, 1903, pp. 393-394.

Bazel, Kasteel Wissekerken, hangbrug door Vifquin

De gietijzeren kolonnen zijn door een stavensysteem aan de vaste bodem verankerd, en doen elk dienst als ophanging van één uiteinde van de twee, naar het midden van de brug doorbuigende «draagkabels». Deze zijn samengesteld uit platte staven (segmenten), welke d.m.v. een schakel met drie bouten met elkaar en met de verticale ophanging verbonden zijn. De verticale ophanging bestaat op haar beurt uit dunne ijzeren staven, waaraan een ijzeren draagstel ophangt; het verschil in lengte van de verticale staven stemt overeen met de doorbuiging van de «draagkabels», en houdt aldus het draagstel volmaakt horizontaal. De hangstaven zijn onderling verbonden door een ballustrade, welke tevens als kruisgewijze versteviging dienst doet. Tenslotte rust een houten brugdek (met de balken dwars op de looprichting) op het hoger vermelde ijzeren draagstel.

De ganze constructie overspant 28 m., en is 2 m. breed. Volgens Ph. Vandermaelen en Pr. M. Janssens zou ze een draagkracht van 40.000 kg. hebben.

Ondanks het feit dat zij ruim anderhalve eeuw geleden gebouwd werd, verkeert de brug nog steeds in een bijna perfecte staat. De hoop bestaat tevens dat dit industrieel-archeologisch monument (samen met het kasteel en het kasteelpark) weldra geklasseerd zal worden.

A. Linters.

DE JENEVERSTOKERIJ THEUNISSEN TE HASSELT

De jenevernijverheid vertegenwoordigt één van de oudste nijverheden van Hasselt: we vinden reeds sporen van hun bestaan in de 16e eeuw. De bloeiperiode zou nochtans pas na 1830 komen, gezien de ontwikkeling voordien geremd werd door de internationale conjunctuur en vreemde (vooral Hollandse) concurrentie.

Vanaf het midden der 19e eeuw neemt de nijverheid een grote vlucht, gevolg van de nieuw-ontwikkelde infrastructuur (spoorweg Hasselt-Landen in 1847, naar Maastricht in 1853, naar Antwerpen in 1865, als aanvulling op de kanaalverbinding welke reeds van 1853 dateerde). Door deze bloei gaat zich in Hasselt een typische jenevertechniek ontwikkelen, waarbij we bv. denken aan de verschillende uitvindingen welke geregistreerd werden, o.m. op naam van P.J. Willems. In 1864 — en dit vermelden we hier als faits divers — vertrok een Hasseltse stoker, Esters, naar Rusland om daar de beproefde systemen te gaan toepassen.

Op dit ogenblik blijven er praktisch géén materiële sporen meer over van deze, eertijds zo bloeiende nijverheid: enkele muren, de «Stokerijstraat», enkele foto's, en de herinnering. Nochtans lijkt het erop dat de laatste 19e eeuwse stokerij, welke nog in originele toestand verkeert, voor het nageslacht gered zal worden.

Per 1 oktober werd nl. door de Minister van Nederlandse Cultuur het klasseringsvoorstel voor de jeneverstokerij Theunissen betekend. Hiermee is de weg geopend om dit kompleks te revaloriseren als jenevermuseum (1).

De stokerij in kwestie werd opgericht tussen 1804 en 1807: in 1804 stond hier nog een hoeve, welke drie jaar later verkocht werd als «un corps de ferme contenant habitations, grange et écuries plus une brandevinerie composé dans le dit corps de ferme», ter waarde van 7822,22 fr. Koper van het kompleks was Leo VAESEN, voordien geregistreerd als «marchand de tabacs», maar in 1810 vermeld als stoker met twee distilleerkolven (totale inhoud 30,55 hl.) — en een jaarproduktie van 863,39 hl. Na zijn dood erfde zijn zuster, Catherina, het kompleks. Zij was gehuwd met Guillaume Stellingwerff, zodat het kompleks in deze familie terecht kwam; later werd het dan verkocht aan de familie Theunissen, welke de stokerij tot een 15-tal jaren geleden in bedrijf hield.

Het grondplan van het huidige kompleks vertoont nog de meeste kenmerken van hetgeen op het Franse kadaster voorkomt, evenals op de primitieve kadastrale kaart van 1842-43: in dat jaar zou het de grootste stokerij (bijgebouwen inbegrepen) geweest zijn binnen de Hasseltse wallen, qua oppervlakte althans.

(1) Cfr. A. LINTERS, *De jeneverstokerij Theunissen te Hasselt — Een onderzoek naar de mogelijkheid en de wenselijkheid tot bescherming en revalorisatie van een industrieel-archeologische site*, 13 gest. blz., in eigen beheer, jan. 1974; P. VANDEBROEK, *Over het ontstaan van de jeneverstokerij Theunissen te Hasselt*, in: Tamara-Stichting vzw - Mededelingsblad, I, 1, okt. 1974, pp. 9-12.

Stokerij Theunissen te Hasselt,
zicht op de binnenkoer met droogtoren, en deel van de achterbouw

Het omvat nog alle bedrijfsgebouwen. Langs de Wittenonnenstraat; het woonhuis van de eigenaar met zijn classicistisch fronton, de grote toegangspoort, een tot schuur verbouwd huis (met dichtgemetselde vensters, en binnenin een enorme ruimte- en balkenstructuur), twee wagenhuizen, hierbij aansluitend vier arbeidershuizen (1 verdieping en zolder) welke aan het einde van de 19e eeuw door de stoker voor zijn werknemers gebouwd werden. Het complex is gegroepeerd rond een binnenkoer met treurwilg, volgens een grondplan dat herinnert aan een oude blokhoeve. Aan de *oostkant* van deze binnenkoer, en aansluitend aan de thans overwelfde Demer en het Begijnhof ligt de eigenlijke stokerij: twee stookplaatsen, met onderkeldering en twee graandroozolders. De machines zijn thans ontmanteld, maar talloze sporen laten ons toe de juiste opstelling (o.a. van de aandrijfeenheid) na te gaan; inmiddels zijn eveneens een aantal bouwplannen van de vernieuwing van materieel uit het einde der 19e en begin 20e eeuw opgedoken.

Wanneer we boven het dak van de stokerij uitkijken, zien we in de muur van het woonhuis nog een typische balkenstructuur in late vakwerkbouw. Ten *zuiden* van de binnenkoer liggen dan de (voor Hasselt blijkbaar typische, en bv. in Schiedam niet voorkomende) droogtoren in de

vorm van een afgeknotte pyramide, de gedeeltelijk afgebroken schoorsteen, de stallingen, enkele kleinere bijgebouwtjes en een watertank welke waarschijnlijk van het begin de 20e eeuw dateert. Ten *westen* vinden we nog twee oude koetshuizen, en garages welke van zeer recente datum zijn en in betonplaten opgetrokken werden. Waar deze thans staan, was vroeger een doorgang naar een andere, kleinere binnenkoer achter de schuur en de twee wagenhuizen langs de Wittenonnenstraat; ook hier vinden we enkele bijgebouwtjes, welke nu als garage gebruikt worden.

Wat betreft deze samenstelling dient opgemerkt dat *alle* elementen van een Hasseltse stokerij aanwezig zijn. Zo zijn de stallingen bv. onontbeerlijk, omdat zij deel uitmaken van een belangrijke economische cyclus welke op de stokerijen gegrondvest was : de afval van de stokerijen werd nl. gebruikt voor het vetmesten van runderen (begin 1867 waren er 2123 runderen aanwezig in de stallen van de stokers, tegen slechts 1282 in deze van de landbouwers en melkboeren samen); het rundermest, samen met andere stokerij-afval, werd aangewend voor landbouwtontgunningen op de zandgronden ten noorden van de stad (binnen een straal van 4.000 m., omdat verder transport economisch niet meer rendeerde); op deze gronden werd o.m. graan geteelt, welk gebruikt werd om jenever uit te destilleren.

Een tweede aspect is de ligging, langs de Demer : blijkbaar is de jenevernijverheid van Hasselt grotendeels geënt op deze rivier. In 1843 lagen de meeste stokerijen langs, of in de onmiddellijke omgeving ervan (Kempische Wijk), en herhaaldelijk vonden wij aanvragen terug waarbij de verder afgelegen Hasseltse stokers toestemming vroegen om buizen onder het wegdek aan te leggen, bestemd om het opgepompte Demer-water naar hun inrichting te voeren; wij vonden daarenboven nergens een aanvraag die betrekking had op het water van de Helbeek, welke nochtans ook door de stad stroomde (deze lijkt eerder gebruikt te worden door de leerlooiers).

A. Linters

DE BESCHERMING VAN HET INDUSTRIEEL- ARCHEOLOGISCH PATRIMONIUM.

HET WETTELIJK BESCHERMEN VAN GEBOUWEN EN LANDSCHAPPEN

Volgens de wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen kunnen monumenten en gebouwen waarvan het behoud in artistiek, historisch of wetenschappelijk opzicht van nationaal belang is, bij Koninklijk Besluit geheel, of gedeeltelijk gerangschikt worden en onder bescherming van de Staat gesteld.

Een te beschermen landschap moet eveneens een historische, esthetische of wetenschappelijke waarde bezitten.

De minister van Cultuur zet de procedure voor de rangschikking in. De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen adviseert de Minister van Cultuur.

Met het K.B. van 13 december 1968 werd de KCML in twee autonome secties verdeeld : de ene behorend tot de franstalige cultuursector en de andere tot de nederlandstalige sector.

Het K.B. van 1 juni 1972 betrof de oprichting van de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg bij het Ministerie van Nationale opvoeding en *Nederlandse cultuur*. De opdracht van deze dienst bestaat in :

- 1) het aanleggen en bijhouden van lijsten;
- 2) het opmaken van inventarissen;
- 3) de studie en voorbereiding van de maatregelen in verband met de conservatie en de beveiliging van monumenten en hun kunstbezit tegen rampen en oorlogsgevaar;
- 4) de publikatie van inventarissen en van wetenschappelijke bijdragen in verband met de monumenten- en landschapszorg;
- 5) het toezicht op het onderhoud en de instandhouding van de monumenten; op het onderhoud, de conservatie en de restauratie van het kunstbezit behorend tot deze monumenten en op de vrijwaring van de landschappen.

De procedure

«Nadat de Minister beslist heeft hetzij een gunstig gevolg te verlenen aan een voorstel tot rangschikking, hetzij op eigen initiatief de procedure voor de rangschikking in te zetten, wordt dit betekend aan de eigenaars, aan het college van burgemeester en schepenen, aan het federatie- of agglomeratiecollege en aan de bestendige deputatie.»

«Dit voorstel wordt medegedeeld aan de Ministers tot wier bevoegdheid respectievelijk de Ruimtelijke Ordening en Stedebouw en de Landbouw behoren.»

«Deze Ministers en al de betrokkenen kunnen bij de Minister tot wiens bevoegdheid de Nederlandse Cultuur behoort, hun aanmerkingen indienen binnen een termijn van twee maanden, te rekenen vanaf de betekenis of mededeling.»

«Het Koninklijk Besluit waarbij tot de rangschikking wordt overgegaan, mag eerst drie maanden na de betekening van het voorstel tot rangschikking aan de eigenaars en aan de andere hierboven vermelde betrokkenen, getroffen worden.»

«Het besluit wordt hen betekend en wordt overgeschreven op het kantoor van de hypotheekbewaarder.»

(art. I van het Decreet van 13 juli 1972 tot wijziging van de wet van 7 augustus 1931)

«Te beginnen met de dag waarop de Minister ter kennis van de belanghebbenden brengt dat een voorstel tot rangschikking onderzocht wordt, zijn al de uitwerkselen van de rangschikking voorlopig van toepassing op de bedoelde onroerende goederen gedurende een tijdvak van negen maanden, ingaande op de dag van deze betekening waarbij de beperkingen worden bepaald.»

(art. 2 van hetzelfde decreet)

Gevolgen van de rangschikking

Voor het instandhouden of restaureren van beschermde monumenten kan de eigenaar van de overheid financiële steun ontvangen. Daarentegen mag de eigenaar van een gerangschikt monument er geen verandering van blijvende aard aanbrengen zonder daarvoor de toelating te hebben ontvangen bij K.B.

(Hierbij wordt o.a. gesteund op het advies van de KCML)

«De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen alsmede het college van burgemeester en schepenen worden geacht een gunstig advies uit te brengen, indien zij niet binnen een maand definitief uitspraak doen.»

(art. 3 van de wet van 7 aug. 1931)

Ook het opheffen van bij K.B. bepaalde beperkingen in een gerangschikt landschap moet met een nieuw K.B. worden toegestaan.

«De Regering wordt geacht de toelating te verlenen, indien binnen den termijn van twee maanden na inzending van de door het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen gevraagde plans en inlichtingen, een koninklijk besluit niet is getroffen waarbij toelating tot uit oering der ontzegde werken gegeven wordt.»

(art. 6 van de wet van 7 aug. 1931)

Beschermde monumenten en landschappen zijn dus niet voor eeuwig en altijd gebalsemd.

Industriële gebouwen en landschappen

Onlangs bracht de KCML een gunstig advies uit voor het beschermen van

1) De Jeneverstokerij Vaesen-Theunissen, Witte Nonnenstraat, Hasselt. Een jenevermuseum zou zeker hier thuishoren.

2) De cichoreibranderij Buysse-Loveling. Bon Buyssestraat, Nevele (O.VL.) Een geschikt onderkomen voor een Buysse/cichorei-museum? De bescherming van een steenbakkerij te Boom en een steenovenlandschap aldaar is in voorbereiding.

Ook arbeiderswijken te Brugge en te Gent zullen in onderzoek worden genomen. Deze moeten dan echter in een verantwoord stadskernbeleid opgenomen worden. Mits enkele aanpassingen in de wetgeving betreffende de sociale woningbouw kunnen hier zeer aangename en betrekkelijk goedkope woningen ingericht worden.

Dit vraagt echter de volledige medewerking van de lokale autoriteiten. Zijn deze mensen niet wat op een meer prestigieus verleden gericht? Hoewel de Belgische belangstelling voor het industrieel patrimonium heel recent is kennen wind- en watermolens een heel wat gunstiger regime.

Maar hierover meer in een volgende bijdrage.

Ondertussen verwachten wij Uw voorstellen en suggesties op het volgende adres :

RIJKSDIENST VOOR MONUMENTEN- EN LANDSCHAPSZORG
JOZEF II STRAAT 30
1040 BRUSSEL

J.F. De Schepper, Inspecteur RMLZ

GESCHREVEN, GEDRUKT EN ICONOGRAFISCH BRONNENMATERIAAL

**Het fonds «GEVAARLIJKE EN ONGEZONDE GEBOUWEN» :
een belangrijke bron voor de Industriële Archeologie.**

De procedure van Gevaarlijke en Ongezonde Gebouwen werd bij Koninklijk Besluit op 31-1-1824 ingesteld, met het doel de bevolking te vrijwaren van gevaarlijke, schadelijke en hinderlijke gebouwen. Deze werden in drie categoriën onderverdeeld; 1° deze waarvoor men de toelating moest vragen aan de staat, 2° deze met toelating van de provincie en 3° deze met toelating van het lokaal bestuur. Later (o.a. door wet van 29 jan. 1863) is er in deze wetgeving enige versoepeling merkbaar, waarbij men 2 nieuwe categorieën in het leven roept, enerzijds de gebouwen die weinig gevaarlijk zijn en anderzijds de gevaarlijke. De versoepeling geldt echter alleen voor de eerste, meer bepaald de minder gevaarlijke.

De procedure start wanneer de aanvraag wordt gericht aan het College van Burgemeester en Schepenen. Bij deze aanvraag moet een kadasterplan, een grondplan van de fabriek, een plan van de machines en een beschrijving van deze laatste bijgevoegd worden. Daarna worden de bewoners van het omliggende (in een straal van 200 m of 50 m naargelang de categorie van het bedrijf) persoonlijk en schriftelijk verwittigd door de gemeente. Terzelfertijd wordt «een bericht van ruchtbaarheid» geafficheerd, met de volgende gegevens : naam en adres van de aanvrager, inhoud van de aanvraag, plaats van het werkhuis, sectie en perceelnummer overeenkomstig met het kadaster, dit ondertekend door de burgemeester met de stempel van de stad. Na bekendmaking krijgt de bevolking 15 dagen tijd om bezwaren neer te leggen. Daarna wordt een proces-verbaal opgemaakt en het onderzoek «de commodo et incommo-

do» afgesloten. Het college van Burgemeester en Schepenen beslist vervolgens de aanvraag toe te staan of te verwerpen, en stelt de voorwaarden vast welke de aanvrager in acht moet nemen (deze zijn conform aan de aard van het bedrijf, bv. in borstelfabrieken of in werkhuizen voor machinale houtbewerking wordt de nadruk gelegd op het brandgevaar). Indien het bedrijf onder categorie 2 valt wordt het ganse dossier opgestuurd naar de Bestendige Deputatie van de Provincie en geeft het College van Burgemeester en Schepenen alleen advies; hetzelfde geldt voor categorie 1 maar hier gaan de documenten naar de staat.

Het is duidelijk dat het in deze gevallen om losse formulieren gaat, waaronder de aanvraag, de plannen, de beschrijving van machines en het toelatingsformulier de voornaamste zijn. Een groot aantal ervan zijn duidelijk verloren gegaan (zo vindt men bv. zeer zelden het aanvraagformulier terug; ook ontbreken vaak de bijhorende plans). Waar zijn deze naartoe? Mogelijk — en er bestaan aanwijzingen voor — werden ze teruggegeven aan de aanvrager. Mogelijk bleven ze achter bij de hogere administratie. Tenslotte dient vermeld dat deze bronnen tot op heden nooit als «belangrijk» aanzien werden, laat staan regelmatig geconsulteerd. Dat er documenten verloren gegaan zijn is dan niet te verwonderen. Om een zo volledig mogelijk overzicht te verkrijgen, dienen de fondsen van de diverse instanties — stad-provincie-staat — met elkaar geconfronteerd te worden. In vele gevallen vullen ze mekaar aan. Voor een eerste survey kan het gemeentearchief nochtans volstaan.

De bruikbaarheid van deze bron is dus ten zeerste afhankelijk van de klassering en de toestand van het archief-depot (der gemeente). Daarenboven hebben wij eerder de indruk dat de dossiers, tijdens het verloop van de procedure nogal slordig werden samengesteld bv. onnauwkeurigheden bij het perceelnummer (o.a. verschillende nummers in éénzelfde dossier) straatnamen verkeerd of niet ingevuld en onnauwkeurigheden bij het weergeven van de inhoud van de aanvraag. Voor de dossiers waar het aanvraagformulier aanwezig was hebben we nochtans kunnen controleren dat hierin het project meestal nauwkeurig omschreven was. Deze onnauwkeurig- en onvolledigheden veroorzaken grote moeilijkheden bij het onderzoek, vooral in de gevallen waar men spreekt over het «*oprichten van een gesticht*» en tevens over «*het behouden van een gesticht*» in hetzelfde dossier. Men ondervindt ook moeilijkheden bij het onderzoek naar het aantal stoommachines omdat zelden de hoeveelheid aangeduid wordt ofwel spreekt men van een «nieuw stoomtuig» of gewoon van een stoomtuig.

Bij het gebruik van deze bron moet men uiteindelijk steeds voor ogen houden dat het hier enkel gaat om een aanvraag tot iets en de toelating ervoor, waardoor men niet weet of het gevraagde project ooit uitgevoerd werd.

Als werkwijze menen wij te mogen vooropstellen dat men eerst de volledige «*de commodo et incommodo*»-fondsen nakijkt, deze gegevens dan controleert en aanvult aan de hand van het kadaster en exact localiseert. Vervolgens dient de industriële archeoloog, aan de hand van deze documenten, uiteraard, in situ te gaan kijken.

Cl. Roose.

WERKZAAMHEDEN VAN HET CENTRUM VOOR INDUSTRIËLE ARCHEOLOGIE

Inventarisatiefiche.

De eerste taak die het Centrum uitvoerde, bestond in het opstellen van een fiche die toelaat elk gebouw en landschap te inventariseren. We danken de leden van het Centrum die hieraan meewerkten en in het bijzonder Mej. C. Piérard en de Heren E. Hélin, J. Mertens, L.F. Genicot, F. Roelants en A. Linters.

De bedoeling van deze *nationale* genormaliseerde meldingsfiche is duidelijk: volgens een eenvormig systeem de gegevens uit de verschillende delen van het land verzamelen en klasseren, zodat later de verwerking eenvoudig en zonder veel moeilijkheden kan geschieden.

De gevraagde gegevens zijn kort, en omvatten het nodige om een idee te verwerven van de *localisatie*, de *aard* en *historiek* van de site, alsmede om een inzicht te krijgen van de beschikbare documentatie en iconografie.

Onder *localisatie* (1) dient men op de eerste plaats een exacte omschrijving van de ligging van de site te verstaan: gemeente, straat, nummer, maar vooral het kadastraal perceelnummer zijn van belang, omdat m.b.t. dit laatste de weg geopend wordt naar de diverse mutaties in de grondplannen, en naar de datering. Aanvullend worden hier de naam, het adres en telefoonnummer van de huidige *eigenaar* (3), de bewoners en eventueel van de notaris die met de verkoop belast is, gevraagd.

Wat betreft de *aard* en de *historiek* van de site, dient vooreerst het *type* (2) vermeld, m.a.w. welke industriële activiteit er beoefend werd; indien hierin in de loop der jaren wijzigingen optraden is het van het grootste belang deze te specificeren. Onder «benaming» wordt de handelsnaam van de firma, of de gebruikelijke benaming verstaan.

Indien mogelijk wordt gevraagd de *bouwdatum* (4) op te geven, of eventueel een benadering. De *beschrijving* (5) omvat dan de oppervlakte (eventueel slechts een schatting), indien mogelijk de naam van de architect, met enkele biografische gegevens. Vervolgens de toestand waarin het gebouw zich bevindt: geheel of gedeeltelijk in ruïne? wordt de site met vernietiging bedreigd, en waardoor? is ze nog intact? ... De voornaamste karakteristieken omvatten niet onmiddellijk een gedetailleerde beschrijving, maar wel de algemene indruk welke de site verschaft. De

1. LOCALISATIE	Gemeente : Postnummer : Provincie : Kadastrele nummering : Straat nr : Geografische coördinaten : Wijk of gebucht :	
2. TYPE	(Vb. fabriek, mijn, kanaal, station, winkel, enz....): Benaming : Werkt nog : ja - nee (sinds :)	
3. EIGENAAR	Huurder / Huisebevaarder :	
4. DATUM	Bron(n) :	
5. BESCHRIJVING	Oppervlakte : architect : (-) Huidige toestand : Voornaamste karakteristieken : (Gefleve op keerszijde een kleine schets met ligging te tekenen a.u.b.)	
6. BUITENSTANDING IN MACHINES		

[illegible]

voornaamste konstruktiematerialen, dakbedekking, de omheining en de toegangen dienen bij voorkeur wel vermeld te worden. Een schets-plan op de keerzijde zal deze beschrijving vervolledigen en illustreren : een ruwe schets zonder schaal, maar mét de afmetingen volstaat hier.

Een afzonderlijke ruimte werd voorzien voor een beschrijving van de *machines* (6) en andere roerende goederen. Indien deze verdwenen zijn, is het belangrijk zulks te vermelden, en eventueel waarheen de stukken gevoerd werden. In het andere geval kan men de types en de toestand aangeven.

Deze fiche is uiteraard slechts een begin. Het is daarom aan elke korrespondent toegestaan zijn steekkaart te voorzien van supplementaire gegevens, documenten, ... De steekkaarten zullen uiteindelijk in een centraal documentatiecentrum in Brussel bewaard worden, doch de intellectuele eigendom van het document blijft bij de opsteller berusten.

Jaarlijks colloquium.

Het initiatief van het Centrum om jaarlijks een colloquium over Industriële Archeologie te organiseren, werd zoals bekend, vorig jaar in Le Grand Hornu ingezet (1). Het Antwerpse «Centrum voor Bedrijfs-geschiedenis» van de Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius ging dit jaar in op het verzoek van het Centrum en organiseerde op zaterdag 26 oktober ll. in de lokalen van de U.F.S.I.A. een colloquium dat de Industriële Archeologie en de Antwerpse haven tot onderwerp had. Dit thema werd niet enkel gekozen omdat er in een havenstad vergaderd werd, maar vooral omdat er tot hertoe weinig aandacht aan besteed was geworden. Ten onrechte, zoals de verschillende uiteenzettingen bewezen. Weliswaar gaven ze slechts een eerste aanduiding in welke richting het onderzoek terzake zou kunnen evolueren, maar toch openden ze elk op hun beurt heel interessante perspectieven. In de overtuiging dat de Industriële Archeologie interdisciplinair moet aangepakt worden, werd er zowel op historici als technici beroep gedaan. De historici, Prof. Dr. Baetens en Drs. Thijs verzorgden respectievelijk een exposé waarin een aantal specifieke bronnen werden geïntroduceerd en een richtinggevende lezing over de Antwerpse pakhuizen (1874-1974). De bedrijfsleider bij de Dienst Havenwerktuigen, de heer A. Himler, schetste de historiek van de toepassing van de energieverdeling via koudwaterdruk in de Antwerpse haven; de hoofdingenieur-directeur van de Technische Dienst van het Havenbedrijf, Ir. Thues toonde duidelijk het verband aan dat er omstreeks de eeuwwisseling bestond tussen de groei van de goederentrafiek en de technologische evolutie van havenwerktuigen in Antwerpen.

(1) Voor een verslag zie M. BRUWIER, «A propos du colloque d'Archéologie industrielle des 26 et 27 mai 1973. Université d'Etat à Mons, le Grand Hornu», in : *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, IV, 1973, 3-4., p. 515-525.

Het colloquium werd in de namiddag afgesloten met een geleid bezoek aan enkele industrieel-archeologische monumenten.

Het Centrum en het Europees jaar voor het Bouwkundig Erfgoed (1975)

— Het Centrum zegde zijn medewerking toe aan het Monumentenjaar 1975. Zie Nieuwsbrief I, november 1974 «Europees Jaar voor het Bouwkundig Erfgoed 1975», uitgegeven door het Vast Secretariaat Monumentenjaar 1975, Rijksdienst Monumenten- en Landschapszorg, Brussel.

— Industriële sites op de monumentenroute 1975 in Limburg. Op 25 oktober ll. vond, op initiatief van de Provinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium van Limburg, een vergadering paaits in Bokrijk ter voorbereiding van de Monumentenroutes, welke georganiseerd en zullen worden ter gelegenheid van het Europees Jaar voor het Bouwkundig Erfgoed.

Hier werd besloten dat er eveneens industriële sites bij dit initiatief thuishoren. Zo werden o.m. voorstellen gedaan m.b.t. de stokerij Theunissen te Hasselt, de stokerij Claes in Kuringen, de Willemsvaart, enkele delen van de spoorlijn Hasselt-St. Truiden-Landen, de thans verdwenen steenbakkerijen van Rekem, enz.... Ook viel de suggestie enige activiteiten in te richten rond de steenkoolmijnen, doch hier dienen nog een aantal coördinatie-problemen opgelost te worden. Nochtans trad duidelijk naar voor dat men voor een aantal aspecten geen overzicht heeft (bv de brouwerijen, en de suiker-, siroop-, en azijnfabriekjes in Haspengouw, ...) en dat een snelle en beknopte inventarisatie nodig is. Via een rondschrijven aan de gemeentebesturen, historische en andere verenigingen, hoopt men in een minimum van tijd hiermee klaar te zijn. Voor hulp en advies bij de uitwerking ervan werd beroep gedaan op het Centrum voor Industriële Archeologie.

Inhoud van het franstalige nummer

Monuments et sites :

W. Kaefer : Les papeteries Intermills (division Steinbach) de Malmedy

J. Laudy : La cheminée carrée de St.-Antoine-Vedette à Boussu

A. Brauman : Le familistère des usines Godin et Cie à Bruxelles (1887)

La conservation du patrimoine d'archéologie industrielle :

J.-P. Ducastelle : Les carrières de Maffle

Les activités du Centre :

La fiche d'inventaire

Le colloque annuel

verantw. uitg. : g. van den abeele, stuiversstraat 1000 brussel